

Η ΛΗΘΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ «ΣΤΑΣΕΩΝ» ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΡΕΤΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΞΕΝΟΦΑΝΗ

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ποιητοῦ καὶ φιλοσόφου Ξενοφάνους¹ (570-470 π.Χ.) διὰ τὰ κοινωνικά καὶ πολιτικά πράγματα τῆς ἐποχῆς του ἦτο ἀναμφισβήτητον. Αὐτὸ διαφαίνεται σαφῶς ἀπὸ πολλὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα του, κυρίως ὁμως ἀπὸ τὸ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον. Μὲ τὸ ἐνδιαφέρον του αὐτὸ ὁ Ξενοφάνης ἐπιλαμβάνεται καὶ αὐτὸς ἐνὸς προβλήματος, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐκ τῶν βασικωτέρων προβλημάτων ὅλων σχεδὸν τῶν φιλοσόφων καὶ ποιητῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἦτο ἡ ὀρθὴ λειτουργία, ἡ «εὐνομία» τῆς «πόλεως», τῆς νέας αὐτῆς μορφῆς τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἐλλήνων, ὅπως ἤρχισε νὰ διαμορφώνεται ἀπὸ τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνος².

Πράγματι ἀπὸ τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνος ἤρχισε βαθμιαίως νὰ ἐγκαταλείπεται ἡ παλαιὰ ἀριστοκρατικὴ συγκρότησις τοῦ βίου καὶ νὰ δημιουργῆται ἡ «πόλις», ὅπως μᾶς εἶναι γνωστὴ ὑπὸ τὴν ὠλοκληρωμένην της μορφήν τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου συνετέλεσαν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ τὰ ἐξῆς γεγονότα: Κατ' ἀρχὴν ἡ διαφοροποιήσις τοῦ κοινωνικοῦ σώματος καὶ ἡ δημιουργία νέων κοινωνικῶν τάξεων ἐξ αἰτίας τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων νέων δραστηριοτήτων, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησαν αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ ἀναπτυσσομένου κοινωνικοῦ βίου, ἡ ἐξάπλωσις τοῦ ἐλληνισμοῦ διὰ τοῦ ἀποικισμοῦ, ἡ βιοτεχνία καὶ τὸ ἐμπόριον³. Ἐπειτα ἡ νέα φιλοσοφικὴ ἀντίληψις διὰ τὸν κόσμον καὶ τὴν θέσιν, τὴν ἀξίαν καὶ τὸν ρόλον τοῦ ἀνθρώπου⁴. Καὶ τέλος ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην «χειραφέτησις τοῦ ἀνθρώπου»⁵, ἡ ὕψωσις αὐτοῦ εἰς αὐτοσυνείδητον καὶ αὐτοβεβαιωμένην προσωπικότητα, συναισθανομένην τὴν εὐθύνην αὐτῆς διὰ τὰ πράγματα τοῦ ἑαυτοῦ της, τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἱστορίας, καὶ οὕτω ἡ ἀνάδειξις τοῦ ατόμου εἰς «πολίτην», ὁ ὁποῖος ἤρχισε νὰ διεκδικῇ τὴν ἀνάλογον θέσιν του ἐντὸς τοῦ «κοινωνικοῦ μορφώματος τῆς πόλεως»⁶, νὰ διεκδικῇ τὸ «μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς»⁷. Ἡ ιδιότης αὕτη τοῦ «πολίτου» καὶ τὸ «μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς» δὲν ἦσαν αἰτήματα μόνον τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλὰ ἐθεωρήθησαν καὶ πρωταρχικὸν χρέος αὐτῶν καὶ ὑπὸ τῆς ἰδίας τῆς «πόλεως». Ἀπόδειξις τούτου εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Σόλων⁸ ἐθέσπισε τὸν νόμον «περὶ ἀτιμίας» διὰ τοὺς ἀπαθεῖς περὶ τὰ κοινά, διὰ τοὺς «ἀχρεῖους», ὅπως ἐχαράκτήρισε αὐτοὺς ὁ Θουκυδίδης⁹. Τοιοῦτοτρόπως ἡ «πόλις» ἀπετέλεσε πράγματι τὴν «ἀληθινὴν καινοτομίαν»¹⁰, τὸ «κυριαρχικὸν κέντρον»¹¹ καὶ «τὴν βαθυτέραν αἰτίαν ὅλων τῶν ἐπιτευγμάτων»¹² τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, διότι ἐντὸς τῶν πλαισίων αὐτῆς εὗρον καὶ ἐνήσκησαν τὴν θεμελιώδη καὶ δημιουργικὴν ιδιότητά των τοῦ πολιτικοῦ ὄντος.

Ἡ ἐξέλιξις ὁμως τοῦ κοινωνικοῦ βίου εἰς «πόλιν» καὶ κυρίως ἡ περαιτέρω ὀρθὴ συγκρότησις καὶ λειτουργία αὐτῆς δὲν συνετελέσθησαν κατὰ τρόπον εὐκολον καὶ εἰρηνικόν. Συνέβησαν κατὰ τὸ στάδιον αὐτὸ ἀντιθέσεις μεταξὺ παλαιῶν καὶ νέων ἰδεωδῶν καὶ ἀξιών, πολιτικοὶ ἀνταγωνισμοὶ καὶ διεκδικήσεις ἀτομικῶν, ὁμαδικῶν καὶ κοινωνικῶν συμφερόντων. Ἀποτέλεσμα ὅλων αὐτῶν ἦτο νὰ ἐπισυμβοῦν ἐσωτερικαὶ ἔριδες, διχασμοί, στάσεις καὶ ἐμφύλιοι συγκρούσεις. Τὰ γεγονότα αὐτὰ σαφῶς μαρτυροῦνται ὑπὸ τῶν ποιητῶν, φιλοσόφων καὶ ἱστορικῶν¹³.

Τὴν ἔκρυθμον αὐτὴν κατάστασιν τῶν πρώτων χρόνων διαμορφώσεως τῆς «πόλεως» οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες προσεπάθησαν νὰ ἀντιμετωπίσουν κατὰ δύο κυρίως τρόπους. Πρῶτον ἀνέθεσαν εἰς ὠρισμένους ἐξέχοντας ἄνδρας, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὸν Σόλωνα, τὴν θέσπισιν τῶν ἐνδεδειγμένων νόμων πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ὁμονοίας καὶ τῆς ἡρεμίας εἰς τὰς πόλεις καὶ τὴν περαιτέρω ὀρθὴν ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν αὐτῶν. Τοιοῦτοτρόπως καθιερώθη ἡ νομοθετικὴ λειτουργία ὡς βασικὸς θεσμὸς πρὸς τὴν «εὐνομίαν» τῆς πόλεως. Καὶ δεῦτερον ἐπεδόθησαν εἰς συστηματικὴν μελέτην τῶν προβλημάτων τῆς «πόλεως». Τοιοῦτοτρόπως ἡ «πόλις» κατέστη ὁ ἀνθρώπινος ἐκεῖνος θεσμὸς ὁ ὁποῖος ἀπετέλεσε πράγματι «τὸ ἀντικείμενον μιᾶς ἀνησύχου ἐρεῦνης»¹⁴ ὧν τῶν ποιητῶν καὶ φιλοσόφων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τὴν ἐρευναν αὐτὴν ἐπέβαλον αἱ νέαι καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι διεμορφώθησαν, καὶ αἱ νέαι κατευθύνσεις καὶ δυνατότητες, αἱ ὁποῖαι διηγοῖοντο διὰ τὸν προσωπικόν, κοινωνικόν καὶ πολιτικόν βίον. Ὅλα αὐτὰ ἐπέβαλον ἐπαναξιολόγησιν καὶ διαφοροποίησιν τῶν παραδοσιακῶν ἀξιών καὶ ἰδεωδῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἀναζήτησιν καὶ τὸν καθορισμὸν νέων ἠθικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἀξιών, ἰδεωδῶν, κριτηρίων καὶ ἀρετῶν, ἐνδεδειγμένων διὰ τὰ νέα δεδομένα τῆς «πόλεως». Συνέπεια τῆς ἀναζήτησεως αὐτῆς ἦτο νὰ τεθοῦν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὅλα ἐκεῖνα τὰ θεμελιώδη ἐρωτήματα περὶ τοῦ ἠθικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου, τὰ ὁποῖα ἐπρόκειτο ἔκτοτε νὰ ἀπασχολοῦν τὸν ἀνθρώπινον στοχασμόν. Ὅλα αὐτὰ ἐσήμαναν πράγματι τὴν ἀρχὴν τῆς Πολιτικῆς Ἐπιστήμης¹⁵.

Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ποιητῶν καὶ φιλοσόφων ἐστρέφετο κυρίως πρὸς τὰ ἐσωτερικὰ προβλήματα τῆς «πόλεως». Βασικὸς σκοπὸς καὶ τοῦ στοχασμοῦ αὐτῶν καὶ τῶν πολιτικῶν τῶν πράξεων, εἰς τὰς περιπτώσεις ἀναμειξέως τῶν εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν, ἦτο ἡ κατίσχυσις εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς πολίτας ἐκείνων τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν καὶ ἀρετῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ ὑπηρετοῦν κατὰ τὸν ὀρθότερον καὶ δικαιότερον τρόπον τὸ «ἀγαθόν» διὰ τὸν πολίτην, τὰς κοινωνικὰς τάξεις καὶ τὴν πόλιν, οὕτως ὥστε νὰ ἀποφεύγωνται, κατὰ τὸ δυνατόν, αἱ κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἔριδες καὶ στάσεις καὶ νὰ προάγεται ἡ «εὐνομία» καὶ ἡ ἐκ ταύτης «ὁμόνοια», εἰρήνη, εὐημερία καὶ πρόοδος εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς, γενικῶς νὰ ὑποκαθίσταται βαθμιαίως «ὁ πολιτισμὸς εἰς τὴν θέσιν τῆς βαρβαρότητος»¹⁶. Τὸν σκοπὸν καὶ τὴν ἀνάλογον προσπάθειαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων διαπιστώνων ὁ Sinclair παρετήρησε ὅτι αὐτοὶ «ἐπεχείρησαν νὰ κτίσουν ἓνα κράτος καὶ νὰ διοργανώσουν τὴν λειτουργίαν του συμφῶνως μὲ ἓνα σύνολον ἀρχῶν»¹⁷.

Αἱ πολιτικαὶ θέσεις τοῦ Ξενοφάνους καλύπτουν ὅλον αὐτὸν τὸν προβληματισμὸν περὶ τῆς δομῆς καὶ λειτουργίας τῆς πόλεως καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ ἑλλήνος ἀνθρώπου εἰς «πολίτην». Σκοπὸς τοῦ φιλοσόφου ἦτο ἡ καθιέρωσις ἐκείνων τῶν ἀξιών καὶ ἀρετῶν διὰ τῶν ὁποίων θὰ «παινῶνται οἱ μυχοὶ» καὶ θὰ προάγεται ἡ «εὐνομία» τῆς πόλεως¹⁸. Εἰς τὴν προσπάθειάν του αὐτὴν ὁ Ξενοφάνης εἰσηγήθη, μετὰξὺ ἄλλων, καὶ μίαν νέαν ἀρετὴν, ἀπαραίτητον διὰ τὴν ὁμόνοιαν τῶν πολιτῶν καὶ τὴν «εὐνομίαν» τῆς πόλεως. Ἡ ἀρετὴ αὕτη εἶναι ἡ ἀρετὴ τῆς λήθης τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐμφυλίων ἐρίδων, συγκρούσεων καὶ πολέμων τοῦ παρελθόντος. Αὐτὴν τὴν ἀρετὴν διδάσκει, κατὰ τὴν γνώμην μας, ὁ ποιητὴς μὲ τοὺς στίχους B1, 21-23 καὶ κυρίως μὲ τὴν φράσιν «οὔτι διέπων... στάσις σφεδανάς». Οἱ στίχοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν μίαν νοηματικὴν ἐνότητα καὶ ἔχουν ὡς ἐξῆς:

*«Οὔτι μάχας διέπων Τιτήνων οὐδὲ Γιγάντων
οὐδέ τε Κενταύρων, πλάσματα τῶν προτέρων,
ἢ στάσις σφεδανάς, τοῖς οὐδὲν χρηστὸν ἔνεστι».*

Γενικώτερον ἢ ἐνότης αὐτὴ φανερώνει τὴν θέσιν τοῦ Ξενοφάνους ἔναντι ὠρισμένων δεδομένων τοῦ παρελθόντος. Ἡ θέσις δὲ αὐτὴ ὁμοῦ μὲ πολλὰς ἄλλας θέσεις τοῦ φιλοσόφου συνιστοῦν τὴν διαφωτιστικὴν κριτικὴν στάσιν αὐτοῦ ἔναντι τῶν παραδοσιακῶν ἀντιλήψεων καὶ ἀξιῶν¹⁹.

Ἐχει ὑποστηριχθῆ²⁰ ὅτι μὲ τὴν φράσιν «στάσις σφεδανὰς» ὁ Ξενοφάνης ἀναφέρεται ἢ εἰς τὰς συγκρούσεις τῶν Τιτάνων, τῶν Γιγάντων καὶ τῶν Κενταύρων, ὅπως καὶ μὲ τὴν λέξιν «μάχας» τοῦ στίχου 21, ἢ εἰς τὰ «Στασιωτικά» τοῦ Ἀλκαίου. Πιστεύομεν ὅτι καὶ αἱ δύο ἀπόψεις δὲν συμφωνοῦν μὲ τὰς σκέψεις τοῦ Ξενοφάνους ἢ ὅτι περιορίζουν, τοῦλάχιστον, τὰ γεγονότα ἀναφορὰς αὐτῶν. Κατ' ἀρχὴν μὲ τὴν φράσιν «στάσις σφεδανὰς» ὁ φιλόσοφος δὲν πρέπει νὰ ἀναφέρεται εἰς τὰς συγκρούσεις τῶν Τιτάνων, τῶν Γιγάντων καὶ τῶν Κενταύρων, ὅπως μὲ τὴν λέξιν «μάχας». Τὴν ἀποψιν αὐτὴν μᾶς ἐπιτρέπει ἡ θέσις τῆς φράσεως «στάσις σφεδανὰς» ἐντὸς τῆς ἐνότητος τῶν στίχων 21-23. Ὁ Ξενοφάνης μεταξὺ τοῦ «οὔτι μάχας διέπων Τιτῆνων οὐδὲ Γιγάντων οὐδέ τε Κενταύρων» καὶ τῆς φράσεως «στάσις σφεδανὰς» παρεμβάλλει τὴν φράσιν «πλάσματα τῶν προτέρων». Διὰ τῆς φράσεως «πλάσματα τῶν προτέρων» ὁ ποιητὴς κάνει μίαν σαφεῖ διάκρισιν τῶν δηλουμένων ὑπὸ τῶν φράσεων «μάχας Τιτῆνων...» καὶ «στάσις σφεδανὰς». Ἡ διάκρισις αὐτὴ εἶναι μεταξὺ φανταστικῶν καὶ πραγματικῶν γεγονότων. Χαρακτηρίζει δὲ τὰς «μάχας» μόνον δημιουργήματα τῆς φαντασίας τῶν προηγουμένων, ὑποδεικνύων τοιοῦτοτρόπως ὅτι μὲ τὴν φράσιν «στάσις σφεδανὰς» ἀναφέρεται εἰς πραγματικὰ κοινωνικά καὶ πολιτικά ἱστορικά γεγονότα καὶ συγκεκριμένως εἰς τὰς συγκρούσεις, τὰς ἐριδας καὶ τοὺς πολέμους μεταξὺ τῶν διαφόρων παρατάξεων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν πόλεων, γεγονότα γνωστὰ ἀπὸ τὰς περιγραφὰς τῶν προηγουμένων ποιητῶν. Ἐπειτα πιστεύομεν ὅτι δὲν εἶναι ὀρθὴ καὶ ἡ ἀποψις ὅτι ὁ Ξενοφάνης μὲ τὴν φράσιν «στάσις σφεδανὰς» ἀσκεῖ πολεμικὴν κατὰ τῶν «στασιωτικῶν» τοῦ Ἀλκαίου καὶ μόνον. Δὲν ἔχομεν καμμίαν σχετικὴν ἔνδειξιν ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ φιλοσόφου οὔτε ἀπὸ τὰς σχετικὰς ἀρχαίας μαρτυρίας. Θεωροῦμεν ὅτι ὁ Ξενοφάνης ἀναφέρεται γενικῶς εἰς τὴν ἔκρυθμον κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν κατάστασιν μέχρι τὴν ἐποχὴν του καὶ τὰς διαφόρους συγκρούσεις, αἱ ὁποῖαι συνέβησαν εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς πόλεις. Ἡ κατάστασις ἀκριβῶς αὐτὴ ὠδήγησε τὸν Ξενοφάνη εἰς συστηματικὴν μελέτην τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων, τὴν κριτικὴν τῆς παραδοσιακῆς περὶ αὐτῶν ἀξιολογίας καὶ τὴν διακήρυξιν νέων ἀξιῶν καὶ νέας παιδείας.

Ἡ παιδεία τοῦ ἀτόμου πρὸς ἀνάδειξιν του εἰς «ἀγαθόν» μέλος τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ εἰς «ἄξιον»²¹ πολίτην, ἀνταποκρινόμενον εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς νέας μορφῆς τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου, τῆς πόλεως, ἥτοι ἐκ τῶν βασικῶν σκοπῶν τοῦ διαφωτιστικοῦ, κριτικοῦ καὶ προοδευτικοῦ χαρακτήρος τῆς ὅλης φιλοσοφίας τοῦ Ξενοφάνους. Σαφέστατα τοῦτο γίνεται φανερόν ἀπὸ τὰς θέσεις τοῦ φιλοσόφου, αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς τὸ ἀπόσπασμα 1, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει καὶ ἡ ἐνότης τῶν στίχων 21-23. Τὸν νέον αὐτὸν «ἀγαθόν» καὶ «ἄξιον» ἄνθρωπον-πολίτην ὁ Ξενοφάνης χαρακτηρίζει «εὐφρονα», σῶφρονα²², καὶ ἀπαιτεῖ νὰ κοσμηθῇ ἀπὸ τὰς ἐξῆς ἀρετάς: Νὰ «ὑμνῇ τὸν θεόν» μὲ καθαρὸς λόγους καὶ καλὰς διηγήσεις, νὰ «πράττῃ τὰ δίκαια» ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως, νὰ τηρῇ τὸ «μέτρον» εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του καὶ νὰ ἀποφεύγῃ τὴν «ὑβρίν», νὰ φροντίζῃ πάντοτε νὰ «ἀναφαίνῃ ἐσθλὰ» καὶ τέλος, γενικῶς, νὰ ἔχῃ «μνημοσύνην καὶ τόνον» πρὸς τὴν ἀρετὴν. Ὅλα αὐτὰ φανεροῦν ὅτι ὁ Ξενοφάνης θέλει τὸν ἄνθρωπον ἐνεργὸν πολίτην, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν ἐκ μέρους του «παρουσίαν ἀγαθῶν» θὰ ἀναδεικνύεται καὶ ὁ ἴδιος «ἀγαθός», ὅπως ἐδέχθη ἀργότερον ὁ Πλάτων²³, καὶ θὰ συμβάλλῃ τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν εὐνομίαν καὶ τὴν πρόοδον τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου. Αὐτὸ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα 3, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ

Ξενοφάνης κατηγορεί τούς συμπολίτας του Κολοφωνίους, διότι «*ἀβροσύνας μαθόντες ἀνωφελέας*», όταν ήλθον εἰς ἐπαφήν με τούς Λυδοὺς, «*εἰς τρυφήν ἐξώκειλαν*», περιέπεσαν δηλαδή εἰς χλιδὴν καὶ μαλθακότητα, καὶ ἔπαυσαν νὰ εἶναι «*σκληροὶ ἐν ταῖς ἀγωγαῖς*», νὰ μορφώνωνται δηλαδή εἰς ἀγαθοὺς καὶ δημιουργικοὺς πολίτας. Ὅλας αὐτὰς τὰς θέσεις του διακηρύσσει, νομίζομεν, κατὰ γενικὸν τρόπον ὁ φιλόσοφος με τὸν τελευταῖον στίχον τοῦ ἀποσπάσματος I. Ὁ στίχος αὐτός παραδίδεται με τὴν μορφήν «*θεῶν δὲ προμηθεῖν αἶν ἔχειν ἀγαθόν*». Κατὰ τὴν γνώμη μας ὁμοῦς ὁ στίχος πρέπει νὰ λάβῃ τὴν μορφήν «*χρεῶν δὲ προμηθεῖν αἶν ἔχειν ἀγαθῶν*»²⁴. Τοιουτοτρόπως με τὸν στίχον αὐτὸν ὁ Ξενοφάνης διδάσκει ὅτι ὁ «εὐφρων», ὁ σώφρων, ἄνθρωπος πρέπει πάντοτε νὰ φροντίζῃ νὰ δημιουργῇ ἀγαθὰ καὶ διὰ τὸν ἑαυτὸν του καὶ διὰ τὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον.

Τὰς θέσεις του αὐτὰς διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὰ γνωρίσματα τοῦ νέου προτύπου τοῦ ἀνθρώπου-πολίτου, ὁλοκληρώνει ὁ Ξενοφάνης με τὰς θέσεις του, αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς τὸ ἀπόσπασμα 2, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξετάζει τὸ πρόβλημα τῆς «*εὐνομίας*» τῆς πόλεως²⁵. Εἰς τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ὁ φιλόσοφος διδάσκει ὅτι δὲν συμβάλλει εἰς τὴν καθιέρωσιν τῆς «*εὐνομίας*» εἰς τὴν πόλιν, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν θεσμῶν τῆς πόλεως, εἰς τὸ «*πιαίνειν μυχοὺς*» αὐτῆς, τὸ ἀθλητικὸν ἰδεῶδες, ἡ σωματικὴ «*ῥώμη*», ἀλλὰ ἡ «*σοφίη*». Ἀνεπιφυλάκτως ὁ ποιητὴς διακηρύσσει: «*ῥώμης γὰρ ἀμείνων ἀνδρῶν ἢ δ' ἵππων ἡμετέρῃ σοφίῃ*» καὶ «*οὐ δίκαιον προκρίνειν ῥώμην τῆς ἀγαθῆς σοφίης*». Γενικῶς δηλαδή ὁ Ξενοφάνης, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα 2, καταξιώνει τὸ πνευματικὸν στοιχεῖον τοῦ ἀνθρώπου, τὴν «*σοφίαν*», τὴν «*σύνεσιν*», τὴν «*σωφροσύνην*», καὶ θεωρεῖ «*ἄξιον*» πολίτην ἐκεῖνον ὁποῖος διαθέτει τὰς ἀρετὰς αὐτάς.

Ἐξ ὅλων τῶν θέσεων τὰς ὁποίας ὁ Ξενοφάνης ἐκφράζει διὰ τῶν ἀποσπασμάτων 1 καὶ 2 διαφαίνεται σαφέστατα ἡ ἐπιθυμία του νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ νέου «*ἄξιου*» ἀτόμου-πολίτου, ὅπως αὕτη προεβάλλετο ὡς αἴτημα τῆς ἐποχῆς του ἐξ αἰτίας τῶν νέων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν δεδομένων. Τοιουτοτρόπως δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι διὰ τοῦ Ξενοφάνους καθιερώνεται ἡ παιδεία ὡς βασικὴ λειτουργία τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου. Ἡ λειτουργία τῆς παιδείας ὁμοῦ με τὴν νομοθετικὴν λειτουργίαν ἀπετέλεσαν ἔκτοτε τοὺς θεμελιώδεις θεσμοὺς διὰ τὴν ὀρθὴν καὶ δικαίαν ὀργάνωσιν, λειτουργίαν καὶ συνεχῆ βελτίωσιν κάθε πολιτείας.

Ὑπὸ τὴν προοπτικὴν αὐτὴν τῆς παιδείας τοῦ νέου προτύπου ἀνθρώπου-πολίτου καὶ κατ' ἐπέκτασιν τῆς καθιερώσεως νέων ὀρθοτέρων καὶ δικαιωτέρων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν καταστάσεων ὁ Ξενοφάνης ἐξετάζει διὰ τῶν στίχων B1, 21-23 τὴν ἀξίαν τῆς ἐνασχολήσεως τῶν πολιτῶν με τὰς διηγήσεις τῶν «*μαχῶν*» καὶ τῶν «*σφεδανῶν στάσεων*». Τὸ συμπέρασμα τοῦ φιλοσόφου ἐπὶ τοῦ προβλήματος αὐτοῦ εἶναι ὅτι πρέπει νὰ ἀποφεύγωνται αἱ διηγήσεις αὐταί. Με τὴν φράσιν «*οὐτι διέπων στάσιος σφεδανὰς*» ὑποδεικνύει εἰς τοὺς «*εὐφρονας ἀνδρας*», εἰς τοὺς πολίτας, νὰ μὴ ἀσχολοῦνται με τὰς διηγήσεις τῶν ἐρίδων καὶ τῶν ἐμφυλίων συγκρούσεων, αἱ ὁποῖαι ἔλαβον χώραν εἰς τὰς διαφόρους πόλεις κατὰ τὸ παρελθὸν μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν ομάδων καὶ τάξεων διὰ διαφορῶν λόγους. Ὁ φιλόσοφος αἰτιολογεῖ τὴν προτροπὴν του αὐτὴν με τὸ ἐπιχείρημα ὅτι «*τοῖς οὐδὲν χρηστὸν ἐνεστι*», ὅτι δηλαδή εἰς αὐτὰς τὰς διηγήσεις δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ «*χρηστὸν*». Βεβαίως με τὸ «*τοῖσι*» ὁ Ξενοφάνης ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰς δύο μορφὰς τῶν διηγήσεων, τὰς ὁποίας ἀναφέρει προηγουμένως, δηλαδή καὶ εἰς τὰς διηγήσεις τῶν «*μαχῶν*» μεταξὺ τῶν Τιτάνων, τῶν Γιγάντων καὶ τῶν Κενταύρων καὶ εἰς τὰς διηγήσεις τῶν «*σφεδανῶν στάσεων*». Καὶ τὰ δύο εἶδη διηγήσεων ἐνδιαφέρουν τὸν ἐπιδιωκόμενον με τοὺς στίχους αὐτοὺς διδακτικὸν σκοπὸν τοῦ

φιλοσόφου, αἱ μὲν «μάχαι» διὰ τὸ ἀνορθόλογον καὶ ψευδὲς αὐτῶν, αἱ δὲ «σφεδαναι στάσεις» διὰ τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους θὰ ἀναφέρωμεν κατωτέρω.

Κυρίαρχος ὅρος, «ὀδηγητικὸν σημεῖον» κατὰ τὸν Bowra²⁶, εἰς τὴν φράσιν «τοῖς ὁδὸν χρηστὸν ἐνεστι» εἶναι ἡ λέξις «χρηστὸν». Ὁ ὅρος ἀπαντᾷ μόνον εἰς τὴν «μεθομηρικὴν ποίησιν»²⁷ καί, ὅπως δέχεται ὁ Bowra²⁸, δὲν ἀνήκει «εἰς τὴν συνηθισμένην φρασεολογίαν τῶν ἀριστοκρατῶν» καὶ ἔχει «ἓνα ὀλιγώτερον πατροπαράδοτον ἤχον». Αὐτὸ σημαίνει τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Ξενοφάνους ἀπὸ τὰ παραδοσιακὰ πρότυπα καὶ τὴν προσπάθειάν του νὰ δημιουργήσῃ νέας ἀξίας καὶ ἰδεώδη διὰ τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα, σημαίνει, ὅπως παρετήρησε ὁ Defradas²⁹, «τὴν ἐπιμονὴν τοῦ Ξενοφάνους νὰ τεθῇ ἐν ἀξίᾳ ἐν νέον ἠθικὸν ἰδεῶδες».

Μία πρώτη ἔννοια τῆς λέξεως «χρηστὸν» εἶναι ἐκείνη τοῦ χρησίμου, τοῦ ὠφελίμου, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ ἄλλους συγχρόνους καὶ νεωτέρους τοῦ Ξενοφάνους συγγραφεῖς³⁰. Ὅμως, διὰ νὰ καθορισθῇ σαφέστερον ἡ ἔννοια τῆς λέξεως «χρηστὸν» εἰς τὴν ὑπὸ μελέτην φράσιν τοῦ Ξενοφάνους, πρέπει νὰ τονισθῇ ἰδιαίτερος ὅτι δὲν ἀναφέρεται εἰς ἀντικείμενα ἢ πρόσωπα. Ἐὰν ἀνεφέρετο εἰς ἀντικείμενα ἢ πρόσωπα, ἡ ἔννοιά της θὰ ἦτο σαφής. Θὰ ἐσήμαινε ὠφελιμότητα, χρησιμότητα, ἐνὸς ἀντικειμένου, ἐνὸς μέσου ἢ ἐνὸς προσώπου διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν συγκεκριμένων ἀναγκῶν τῆς ζωῆς καὶ τῆς πόλεως. Ἡ λέξις ὅμως «χρηστὸν» ἀναφέρεται εἰς τὰς «μάχας» Τιτάνων, Γιγάντων καὶ Κενταύρων καὶ εἰς τὰς «στάσις σφεδανάς». Χαρακτηρίζει δηλαδὴ φανταστικὰς διηγήσεις, «πλάσματα τῶν προτέρων», ὅπως ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς τὰς χαρακτηρίζει, καὶ σφοδροὺς ἐμφυλίους πολέμους, κοινωνικὰ δηλαδὴ καὶ ἱστορικὰ γεγονότα. Αὐτὸ ὀδηγεῖ ἀναγκαιῶς εἰς τὸ ἐρώτημα: «χρηστὸν» = ὠφέλιμον, χρήσιμον ὡς πρὸς τί; Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλη παρὰ μόνον ὅτι ἡ λέξις «χρηστὸν» σημαίνει ἐδῶ ὠφέλιμον, χρήσιμον, ὀρθόν, ἀγαθόν, διὰ τὴν ὀρθὴν καὶ ἐνδεδειγμένην διὰ τὰ νέα δεδομένα τῆς ζωῆς ἠθικὴν, κοινωνικὴν καὶ κυρίως πολιτικὴν μόρφωσιν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν ἀνάδειξιν αὐτῶν εἰς χρησίμους καὶ ὄχι «ἀχρεῖους» πολίτας. Τὸ «χρηστὸν» δηλαδὴ τῆς ἐνασχολήσεως μὲ τὰς διηγήσεις τῶν «σφεδανῶν στάσεων» μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, καθὼς καὶ τῶν «μαχῶν» μεταξὺ τῶν Τιτάνων, Γιγάντων καὶ Κενταύρων, ἔστω καὶ ἂν αἱ «μάχαι» αὐταὶ χαρακτηρίζονται δημιουργήματα τῆς φαντασίας, ἐξετάζεται ἀπὸ τὸν Ξενοφάνη ὑπὸ παιδευτικὴν προοπτικὴν, ἀναλόγως δηλαδὴ τῆς συμβολῆς των εἰς μόρφωσιν τοῦ «ἀξίου» ἀνθρώπου - πολίτου καὶ τὴν βελτίωσιν τῆς «εὐνομίας» καὶ τῆς ὁμονοίας εἰς τὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον. Συνεπῶς ἡ λέξις «χρηστὸν» ἔχει, πράγματι, ὅπως παρετήρησε ὁ Defradas³², κυρίως τὴν ἔννοιαν «τῆς κοινῆς, τῆς δημοσίας ὠφελιμότητος» καὶ ὁ Ξενοφάνης δι' αὐτῆς εἰσηγεῖται, ὅπως δέχεται καὶ ὁ Babut³³, «ἓνα πολιτικοκοινωνικὸν κριτήριον» διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων τῆς πόλεως. Ὑπὸ τὴν προοπτικὴν αὐτὴν ὁ Ξενοφάνης δέχεται ὅτι ἡ ἐνασχόλησις τῶν πολιτῶν μὲ τὰς διηγήσεις τῶν ἐρίδων, τῶν ἀντιθέσεων καὶ τῶν συγκρούσεων τοῦ παρελθόντος, ἢ συνεχῆς δηλαδὴ ἐπαναφορὰ εἰς τὴν μνήμην τῶν ὀδυνηρῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος, δὲν συμβάλλει καθόλου ὥστε οἱ ἄνθρωποι μιᾶς πόλεως νὰ γίνωνται ἀξιέπαινοι καὶ ὁμονοοῦντες πολῖται, χρήσιμοι εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς τὴν πόλιν. Πρὸς τοῦτο προτρέπει τοὺς «εὐφρονας ἄνδρας» νὰ ἀποφεύγουν νὰ ἀσχολοῦνται μὲ αὐτὰς τὰς διηγήσεις. Ὅλα τὰ ἀνωτέρω μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ δεχθῶμεν ὡς πολὺ ἐπιτυχὴ τὴν ὑπὸ τοῦ Farina³⁴ ἀπόδοσιν τῆς ἔννοιας «educativo» εἰς τὴν λέξιν «χρηστὸν» τοῦ Ξενοφάνους.

Ὅμως, νομίζομεν, ὅτι ὁ Ξενοφάνης, ἀποτρέπων τοὺς «εὐφρονας ἄνδρας» ἀπὸ τὰς διηγήσεις τῶν «σφεδανῶν στάσεων» τοῦ παρελθόντος, δὲν ἐπεξίτηι νὰ ἐπισημάνῃ μόνον τὴν μὴ θετικὴν συμβολὴν τῶν διηγήσεων αὐτῶν εἰς τὴν ὀρθὴν

παιδεῖαν τῶν πολιτῶν καὶ εἰς τὴν εὐνομίαν, τὴν ὁμόνοιαν καὶ τὴν εἰρήνην τῶν πόλεων. Ἀπέβλεπε, περισσότερο ἴσως, εἰς τὸ νὰ ἀποφεύγῃται αἱ ἀρνητικαὶ ἐπιπτώσεις τῶν διηγήσεων αὐτῶν εἰς τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον. Ἐπίστευε δηλαδὴ ὁ φιλόσοφος ὅτι αἱ διηγήσεις τῶν διαφόρων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐρίδων καὶ συγκρούσεων τοῦ παρελθόντος, τῶν ὁποίων κύρια γνωρίσματα³⁵ ἦσαν οἱ παραλογισμοί, αἱ βιαιότητες, ἡ ἀδικία, ἡ διχόνοια, ἡ ἀφροσύνη, ἡ ἀνομία καὶ τὸ «*λαοφθόρον*»³⁶, δυνατόν νὰ δίδουν κακὰ παραδείγματα εἰς τοὺς πολίτας³⁷, νὰ ἀνακινοῦν τὰ πάθη, νὰ ὀδηγοῦν εἰς ἐπανάληψιν αὐτῶν καὶ νὰ διαταράσσουν τὴν ἀναγκαίαν διὰ τὴν πρόοδον τῆς πόλεως «*εὐνομίαν*», εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἰσχύει καὶ διὰ τὰς διηγήσεις τῶν «*σφεδανῶν στάσεων*» ἡ παρατήρησις τοῦ Defradas³⁸ περὶ τῶν διηγήσεων τῶν «*μαχῶν*» μεταξὺ Τιτάνων, Γιγάντων καὶ Κενταύρων ὅτι εἶναι «*δυνητικῶς κακαί*», ὅχι ὅμως «*διὰ τὸ ψεῦδος αὐτῶν*», ὅπως προκειμένου περὶ τῶν «*μαχῶν*», ἀλλὰ εἴτε διὰ τὴν πιθανότητα ἀνακινήσεως τῶν παθῶν καὶ ἐπαναλήψεως ἀναλόγων γεγονότων, εἴτε διὰ τὴν πιθανότητα μὴ ὀρθῆς πολιτικῆς Παιδείας.

Διὰ τῶν θέσεων του αὐτῶν ὁ Ξενοφάνης ἐξέφρασε, νομίζομεν, ὠλοκλήρῳσε καὶ ἐστήριξε τὴν ὀρθολογικὴν καὶ σώφρονα τάσιν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης νὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ ἀνωμάλους καταστάσεις καὶ νὰ ἐπιζητῇ ἐν παρὸν καὶ ἐν μέλλον εἰρηνικὸν καὶ εὐνομούμενον. Τὴν τάσιν αὐτὴν μαρτυροῦν τὰ ἐξῆς στοιχεῖα: Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ «*κοινῇ*» ἀπὸ ὅλας τὰς κοινωνικὰς ὁμάδας τῶν πόλεων ἐπιλογὴ προσώπων, τὰ ὁποῖα διεκρίνοντο διὰ τὰς ἱκανότητας καὶ κυρίως διὰ τὴν σύνεσιν καὶ μετριοπάθειάν των, καὶ ἡ ἀνάθεσις εἰς αὐτὰ τῆς εὐθύνης τῆς διὰ τοῦ καταλλήλου νομοθετικοῦ ἔργου διευθετήσεως τῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν πολιτῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων, τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀδικιῶν καὶ τῆς ἀποφυγῆς ἑκτοτε αὐτῶν καὶ οὕτω τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ὁμονοίας καὶ τῆς καθιερώσεως τῆς «*εὐνομίας*». Τὴν ἀποστολὴν αὐτὴν τῶν προσώπων αὐτῶν εἰς τὰ ὁποῖα ἐδόθησαν διάφοροι χαρακτηρισμοί, ὅπως αἰσυνῆται, νομοθέται κλπ. σαφῶς δεικνύει τὸ ἔργον τοῦ Σόλωνος τοῦ Ἀθηναίου, διὰ τὸ ὁποῖον ἐχαρακτήρισθη ὡς «*διαλλακτῆς*»³⁹, «*συμφιλιωτῆς*»⁴⁰. Τὸ δεῦτερον στοιχεῖον εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡγησθήσαν καὶ ἐλησμονήθησαν ποιήματα προηγουμένων ποιητῶν, τὰ ὁποῖα ἀνεφέροντο εἰς «*στάσεις*», ὅπως τὰ «*στασιωτικά*» τοῦ Ἀλκαίου⁴¹. Καὶ τὸ τρίτον τέλος στοιχεῖον εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὅλοι σχεδὸν οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ φιλόσοφοι τονίζουν τὴν ἀνάγκην «*εὐνομίας*», «*ὁμονοίας*» καὶ «*δικαιοσύνης*» διὰ τὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον⁴².

Γενικῶς, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα καὶ τὰς ἀρχαίας μαρτυρίας, ὁ Ξενοφάνης διὰ τῆς διαφωτιστικῆς κριτικῆς του φιλοσοφίας ἤθελε νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ μέλλον, νὰ θεσπίσῃ νέον ἠθικόν, κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν ἦθος, τὸ ὁποῖον νὰ συνιστᾷ τὸ «*τοῦνεκεν ἂν ἐν εὐνομίῃ πόλις εἴῃ*»⁴³ καὶ θὰ συντελῇ ἀναμφισβητήτως εἰς τὸ «*πιαίνειν μυχοὺς πόλεως*»⁴⁴. Πρὸς τοῦτο καὶ διὰ τῶν στίχων Β1, 21-23 ἀποτρέπει τοὺς πολίτας νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὰς διηγήσεις τόσοσιν τῶν φανταστικῶν γεγονότων, ὅπως ἦσαν αἱ «*μάχαι*» μεταξὺ τῶν Τιτάνων, τῶν Γιγάντων καὶ τῶν Κενταύρων, ὅσων καὶ τῶν γεγονότων τοῦ ἀνωμάλου κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου, ὅπως ἦσαν αἱ «*σφεδαναὶ στάσεις*», οἱ καταστρεπτικοὶ δηλαδὴ ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ αἱ παντὸς εἶδους συγκρούσεις καὶ ἐρίδες. Εἶχεν ἴσως κατανοήσῃ πρὸ τοῦ Πλάτωνος⁴⁵ ὅτι διὰ τὴν ὑπαρξιν εὐνομίας, ὁμονοίας, εἰρήνης καὶ προόδου εἰς τὴν πόλιν εἶναι πρῶτιστα ἀναγκαῖα ἡ «*εὐνομία ἐν ταῖς ψυχαῖς*» καὶ προσεπάθησε νὰ «*παρασκευάσῃ*» αὐτήν. Τοιούτοτρόπως ἀνεδείχθη ὁ πρῶτος φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος ἐδίδαξε τὴν λήθην, τὴν ὑπέρβασιν τῶν ἀνορθολόγων στοιχείων τοῦ παρελθόντος, τῶν ὁποίων ἡ ἀνάμνησις καὶ ἡ διήγησις ἡδύναντο νὰ εἶναι ἀρνητικοὶ παράγοντες διὰ τὴν

διαμόρφωσιν τοῦ νέου κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἥθους, τὸ ὁποῖον ἦτο πλέον ἀναγκαῖον διὰ τὰ νέα δεδομένα τῆς πόλεως καὶ τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ στηρίζεται εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, τὴν σοφίαν, τὴν σωφροσύνην, τὴν δικαιοσύνην, τὴν πειθῶ.

Ἡ θέσις αὕτη τοῦ Ξενοφάνους ἀνευρίσκεται, νομίζομεν, εἰς ὅλας τὰς περὶ «ἀμνηστίας» νομικὰς διατάξεις τῶν μεταγενεστέρων ἐποχῶν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἡ ἀναφορά εἰς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ξενοφάνους, καθὼς καὶ τῶν ἄλλων προσωκρατικῶν, γίνεται εἰς τὴν ἔκδοσιν: H. Diels - W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Dublin/Zürich, 1966¹².

2. Βλ. G. Glotz, 'Ἡ Ἑλληνικὴ «Πόλις», μετάφρ. Α. Σακελλαρίου, Ἀθήνα, 1978, σ. 28 κ.ε. J.-P. Vernant, 'Ἡ καταγωγή τῆς Ἑλληνικῆς σκέψεως, μετάφρ. Στ. Στανίτσα, Ἀθήνα, 1966, σ. 39.

3. Βλ. G. Glotz, ἐνθ' ἄν., σ. 110 κ.ε. J.P. Vernant, ἐνθ' ἄν., σ. 50 κ.ε. W. Jaeger, *Παιδεία*, μετ. Γ. Βερροῦ, Ἀθήναι, 1968, Τ. Α', σ. 134 κ.ε. Β. Κύρκου, 'Ἀρχαῖος Ἑλλ. Διαφωτισμὸς καὶ Σοφιστική', Ἰωάννινα, 1986, σ. 9 κ.ε.

4. Βλ. W. Jaeger, ἐνθ' ἄν., σ. 187 κ.ε. B. Snell, 'Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ πνεύματος, μετ. Δ. Ἰ-ακώβ, Ἀθήνα, 1981 Κεφ. Δ', Θ' καὶ ΙΔ'.

5. Χ. Θεοδορίδης, *Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία*, Ἀθήνα, 1955², σ. 26.

6. W. Jaeger, ἐνθ' ἄν., σ. 111.

7. Ἀριστ. Πολιτ. 1275α 23.

8. Πλουτ. Σόλων 20, Διογ. Λαερτ. I, 55.

9. Θουκυδ. Β 40. Βλ. καὶ Δημοκρ. Β 253.

10. J. P. Vernant, ἐνθ' ἄν., σ. 39.

11. W. Jaeger, ἐνθ' ἄν., σ. 113.

12. G. Glotz, ἐνθ' ἄν., σ. 11.

13. Ἐνδεικτικῶς βλ. Ἡσιόδ. Θεογ. στ. 226 κ.ε., Ἔργα καὶ Ἡμέραι στ. 202 κ.ε., Θεόγν. στ. 39-42, 51-52, 780-781. Σόλων. ἀπόσπ. 4W. Ἡρόδ. Α65. Πρβ. T.A. Sinclair, 'Ἱστορ. τῆς Ἑλλ. Πολ. σκέψεως', Ἀθήναι, 1969, σ. 28 κ.ε. W. Jaeger, ἐνθ' ἄν., σ. 134 κ.ε.

14. J. P. Vernant, Μῦθος καὶ Σκέψη στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, μετ. Στ. Γεωργούδη, Θεσσαλονίκη, σ. 354.

15. Βλ. T. A. Sinclair, ἐνθ' ἄν., σ. 2 κ.ε. Umb. Cerroni, 'Ἡ πολιτικὴ σκέψη, μετ. Μ. Λυκούδη, Ἀθήναι, 1972, σ. 23 κ.ε.

16. T. A. Sinclair, ἐνθ' ἄν., σ. 2.

17. T. A. Sinclair, ἐνθ' ἄν., σ. 1.

18. Ξενοφ. Β 2, 22 καὶ Β2, 19. Βλ. καὶ Α. Γ. Μάρκου, 'Ἡ ἰδέα τῆς προόδου στὸν Ξενοφάνη, Διδ. διατρ., Πάτρα, 1983, σ. 222 κ.ε.

19. Βλ. Α. Γ. Μάρκου, ἐνθ' ἄν., σ. 139 κ.ε. D. Babut, *Xénophane critique des poètes*, L'Antiquité classique XLII (1974) 83 κ.ε. Β. Κύρκου, ἐνθ' ἄν., σ. 29 κ.ε.

20. Περὶ τῶν σχετικῶν συζητήσεων βλ. C. M. Bowra, *Xenophanes*, Fragment 1, *Classical Philology* XXIII (1938) 363. D. Babut, ἐνθ' ἄν., σ. 99. U. V. Wilamovitz-Moellendorf, *Lese-früchte*, *Hermes*, 61 (1926) 279. M. Marcovich, *Xenophanes on drinking-Parties and Olympic Games*, *Illin. Clas. Stud.* 3(1978) 12. H. Herter *Das Symposion des Xenophanes*, *Wien. Stud.* 69 (1956) 46 κ.ε. M. Eisenstadt, *Xenophanes' Proposed Reform of Greek Religion*, *Hermes* 102 (1974) 144 κ.ε. Α. Σκιαδά, 'Ἀρχαϊκὸς Λυρισμὸς', Ἀθήνα, 1979, τ. Α', σ. 196. Α. Γ. Μάρκου, ἐνθ' ἄν., σ. 205 κ.ε.

21. Ξενοφ. Β1, 11.

22. Βλ. Κ. Ziegler, Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος, ἕνας ἐπαναστάτης τοῦ πνεύματος, Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλ. Σχ. Πανεπ. Θεσσαλονίκης 9 (1965) 131. J. Defradas, *Le banquet de Xénophane*, *Rev. des Étud. Grecques*, LXV (1952) 357.

23. Πλάτ. Γοργ. 497ε.

24. Βλ. Α. Γ. Μάρκου, Παρατηρήσεις πάνω στὸ στίχο Β1, 24 τοῦ Ξενοφάνη, Ἑλλην. Φίλος. Ἐπιθεώρ. 2 (1985) 283-294.

25. Βλ. Α. Γ. Μάρκου, 'Η 'Ιδέα τῆς προόδου στὸν Ξενοφάνη, ἔνθ' ἀν., σ. 222 κ.έ.
26. C. M. Bowra, ἔνθ' ἀν., σ. 363. Πρβ. καὶ J. Defradas, ἔνθ' ἀν., σ. 359.
27. Α. Σκιαδᾶ, ἔνθ' ἀν., σ. 196.
28. C. M. Bowra, ἔνθ' ἀν., σ. 363.
29. J. Defradas, ἔνθ' ἀν., σ. 360.
30. Βλ. καὶ C. M. Bowra, ἔνθ' ἀν., σ. 363. J. Defradas, ἔνθ' ἀν., σ. 359-60. D. Babut, ἔνθ' ἀν., σ. 100.
31. Βλ. Βαχυλ. 10, 49-50, Δημοκρ. B252, Σοφοκλ. 'Αντ. στ. 661-2, καὶ διὰ τὸ ἀντίθετον «ἀχρεῖος», Θουκυδ. B40, 'Ηροδ. Γ. 81.
32. J. Defradas, ἔνθ' ἀν., σ. 360. Πρβ. καὶ C. M. Bowra, ἔνθ' ἀν. σ. 363.
33. D. Babut, ἔνθ' ἀν., σ. 100.
34. Βλ. N. Marinone, Lessico di Senofane, Roma, 1967, σ. 66.
35. Βλ. 'Ησιοδ. Θεογ. στ. 226-231. Σόλων. ἀπ. 4W. D. Babut, ἔνθ' ἀν., σ. 102. U. Wilamowitz, ἔνθ' ἀν., σ. 279.
36. Θεογν. στ. 781.
37. Βλ. D. Babut, ἔνθ' ἀν., σ. 103. H. Herter, ἔνθ' ἀν., σ. 46.
38. J. Defradas, ἔνθ' ἀν., σ. 362.
39. 'Αριστοτ. 'Αθην. Πολ. 5.
40. Β. Κραντζ, 'Ιστορία τῆς 'Αρχαίας 'Ελλ. Λογοτεχνίας, μετ. Θρ. Σταύρου, 'Αθήναι, 1953, σ. 57. Πρβ. καὶ W. Jaeger, ἔνθ' ἀν., σ. 177.
41. Βλ. Α. Σκιαδᾶ, 'Αρχαϊκὸς Λυρισμός, 'Αθήνα, 1981, τ. Β' σ. 230.
42. Βλ. 'Ησιοδ. Θεογ. στ. 226-231 καὶ 902-3. Τυρτ. ἀπ. 1-4W. Σόλων. ἀπ. 4W. Ξενοφ. B2, 'Ιαμβ. Προτρ., 'Εκδ. Pistelli, σ. 101 κ.έ. Πινδ. 'Ολ. ΙΓ' 6-11.
43. Ξενοφ. B2, 19.
44. Ξενοφ. B2, 22.
45. Πλάτ. Νομ. 960d.

RÉSUMÉ

L'oubli des "séditions" sociales comme vertu politique selon Xénophane

Avec ce travail nous nous rapportons généralement aux vers B1, 21-23 de Xénophane, mais surtout à la phrase «οὔτι διέπων... στάσις σφεδανάς», «ne pas conter des séditions violentes». A notre avis Xénophane avec la phrase "ne pas conter des séditions violentes" se rapporte généralement aux discordes intestines et aux guerres civiles, durant la conformation de la Cité-État et il exhorte les citoyens qu'ils ne content pas ces faits, mais qu'ils les oublient, parce que «τοῖς οὐδὲν χρηστὸν ἔνεστι», à ces, c'est à dire, il n'y a rien d'honnête, utile, parce que tous ces ne sont pas bons pour l'éducation des citoyens. Ainsi Xénophane enseigne une nouvelle vertu politique: L'oubli des discordes intestines et des guerres civiles du passé. Cette thèse du philosophe est d'accord avec son effort d'enseigner une morale nouvelle sociale et politique confirmant à la sagesse, prudence, justice, persuasion et droite raison. Enfin, cette thèse de Xénophane se trouve à la législation d'amnistie des époques postérieures.